

kitap eleştirisi

Fikret Başkaya (2000) Yediyüz: Osmanlı Beyliğinden 28 Şubata Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi, Ankara:Ütopya.

E. Attila Aytekin

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunun yediyüzüncü yılı olduğu iddia edilen 1999'da⁽¹⁾, Osmanlı İmparatorluğu üzerine yapılan yayınlarda ciddi bir artış yaşandı. Tahmin edilebileceği gibi, bu yayınların çok büyük çoğunluğu muhafazakar-milliyetçi çevrelerden kaynaklanıyordu. Bu elbette hem akademik hem de politik sol-sosyalist kesimler için acıklı bir durumdur. Muhafazakarların Osmanlı tarihini aşırı bir gayretkeşlikle ele almaları karşısında solun geri adım atıp konuya ilgisiz kalması, üstelik söylemesi gereken çok şey varken, kabul edilemez. İşte bu duyarsızlık içinde, Başkaya'nın Osmanlı tarihi üzerine pek çok şey söylediği ilgiye değer kitabı başlıbaşına bir önem taşıyor. Bu kitap üzerine yapılacak inceleme ve tartışmalar da bu anlamda daha da gerekli hale gelmekte.

Tabii ki Osmanlı İmparatorluğu'nu ortaya çıkışından yıkılışına kadar ele alan, imparatorluğun hemen hepsi tartışmalı pek çok veçhesine değinen, çoğu yerde Cumhuriyet dönemine ilişkin de epeyi sözü olan, ayrıca bu tartışmalardan çıkan bolca politik sonuca yer veren bu denli kapsamlı bir kitabı her yönüyle ve hakkını vererek tartışmak bu yazı çerçevesinde mümkün olmayacaktır. Bu yüzden, diğerlerine göre öne çıkan (Başkaya'nın daha çok üzerinde durduğu) ve/veya kitabın genelinde hakim olan anlayışa dair ipuçları sunan (Başkaya'nın Osmanlı İmparatorluğu- Türkiye Cumhuriyeti tarihine nasıl baktığını anlamamızı kolaylaştıracak) konu başlıklarına odaklanmayı uygun görüyorum. İlk olarak, Başkaya'nın kullandığı metodolojiye dair bir şeyler söyleyeceğim, daha sonraysa üretim tarzı tartışmasına değineceğim. Yazı İmparatorluktan Cumhuriyete geçişte 'süreklilik-kopuş' tartışmalarıyla sonlanacak.

1. Metodolojik Sorunlar

Kitabın "Osmanlı Beyliğinden 28 Şubata: Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi" olan altbaşlığından ve kapak illüstrasyonundan da açıkça anlaşıldığı üzere Başkaya'nın temel amacı bugün Türkiye'de sorun olarak

gördüğü kurum, uygulama ve ideolojik yaklaşımların Osmanlı'daki köklerini bulmaktır. Başkaya bu kökleri tesbit ettikten sonra da bunların temelini oluşturduğu, Osmanlı'dan bugüne pek fazla değişmeyen bir gelenek, bir devlet geleneği tanımlayarak, bugüne dair eleştirisini bu gelenek üzerine bina etmektedir. Bu tür bir yaklaşıma gelebilecek ilk itiraz, güncel kaygılarla bu denli yüklü olarak tarihe bakmanın geçmişin nesnel biçimde değerlendirilmesinin önüne geçeceği. Bu itiraz esasen pozitivist gelenekten kaynaklanmakta ve yanlış tanımlanmış bir olgu-değer ayrımına dayanmaktadır. Benim burada benimsediğim türden bir tarihsel anlayışın ise, tarihsel araştırmaların her zaman bu tür güncel kaygıları geri planda taşıdıklarını ve bunun da kaçınılması, hayflanılması gereken bir şey olmadığını savunduğundan, yukarıdaki itirazı paylaşması mümkün değildir.

Bu nedenle Başkaya'nın yaklaşımına getirilecek eleştiriler farklı bir yerden kurgulanmalıdır. İlk olarak, bugünün Türkiyesinde mevcut olan kurum, uygulama ve yaklaşımların, geçmişte, Osmanlı toplumundaki köklerinin aranması, bunların Osmanlı'daki kökleri ya da muadilleri olarak görülen şeylerin bağlamlarından kopararak tecrit edilmiş biçimde tartışılmasına yol açabilir. Örneğin, Cumhuriyet döneminde ordunun siyasete müdahalesinin köklerini Osmanlı dönemindeki ordu-siyaset ilişkilerine dayandıran bir çalışma, Osmanlı ordusunun siyasetle olan ilişkisini, içinde bulunduğu toplumsal ilişkiler açısından tecrit ederek ele alma tehlikesini beraberinde getirir. Osmanlı dönemi ordu-siyaset ilişkisi tarihsel bağlamından koparılınca da, Cumhuriyet dönemi ordu-siyaset ilişkisinin tartışıldığı tarihsel ve toplumsal bağlama dahil edilerek, o bağlam temel alınarak tartışılır ve ortaya açık bir anakronizm çıkar. Böylece geçmiş kurum, uygulama ve ideolojilerin tarihsel ve toplumsal bağlamlarından yalıtılarak ele alınması, beraberinde bunlara karşı anakronik bir yaklaşımın egemen olmasını getirmiş olur. Tekrar etmek gerekirse burada geçmişe kendi başına, sadece 'geçmiş' olduğu için bir değer atfedilmesini ve güncel tarihsel-siyasal kaygıların bir yana bırakılmasını savunuyor değilim; söylemeye çalıştığım şey, bugün mevcut olan şeylerin köklerini, kökenlerini veya kaynaklarını geçmişte arama işinin 'nazik' bir iş olduğu ve anakronizmden kaçınmak için azami dikkat gerektirdiğidir.

Bu tür bir yaklaşımın ikinci sorunu, teleolojik bir yönelim taşıması ve bu nedenle de somut tarihsel koşulların sağlıklı bir analizinin yapılmasına imkan vermemesidir. Osmanlı toplumsal formasyonunun bazı özelliklerinin bugün Türkiye toplumsal formasyonunun bazı özelliklerini zorunlu olarak doğurduğu –örtük ya da açık- varsayımına dayanarak yapılan analizler; Osmanlı döneminin bu özelliklerinin, yani bu kurum, uygulama ve ideolojik yaklaşımların neden sürdüğünün, neden başka sonuç-

lar vermediğinin, gerçekleşebilecek diğer ihtimallerin kimler tarafından ve hangi mekanizmalarla, kimlerin çıkarına ve kimlerin arzusu hilafına ortadan kaldırıldığının vs. sorulmasını önlemektedir. Başka bir deyişle, bu yaklaşım, hangi toplumsal biçimlerin hangi toplumsal ilişkiler sonucunda ortaya çıktığının ve hangi toplumsal biçimlerin de çözüldüğünün, dönüştüğünün veya hiç ortaya çıkamadığının gerçek anlamda araştırılmasının önüne geçer, ve bunun yerine, geçmişe dönük olarak tarihsel olguların zorunlu olarak başka olgular doğurduklarını vaz eden bir teleoloji koyar.

Buraya kadar, Yediyüz'e hakim olan temel yaklaşımın anakronik ve teleoloji olma tehlikesini büyük ölçüde içinde barındırdığını, dolayısıyla gerçek anlamda 'tarihsel' olamayacağını göstermeye çalıştım. Şimdiyse, Başkaya'nın benimsediği perspektifin aslında 'materyalist' olarak nitelenmesinde de sorunlar olduğunu iddia edeceğim. Somut tarihsel-maddi koşulların analiz edilmesi yerine, yüzyıllar boyunca büyük ölçüde değişmeden kalan gelenekler arama işi, bu gelenekleri maddi toplumsal ilişkilerden tecrit ederek ele aldığı için ve böyle yaptığı ölçüde idealisttir. Fikirlere, anlam dünyalarına, dünyayı algılama kalıplarına kendi içinde bir bütünlük ve bir çeşit özerklik atfeden bu tür bir perspektifin tarihsel materyalist bir metodolojiyle bağdaşması mümkün değildir. Ayrıca, ülkemizdeki güncel tartışmalarda, siyaset üzerindeki asker vesayetinin, otoriter anlayışın, liberal anlayışın zayıflığının vs. köklerini arama işinin liberal/sol liberal çevrelerce yüklenilmiş olması da dikkate değerdir. Bu çevrelerin gelenek 'tespit ederken' en çok yoğunlaştıkları alan devlet geleneğidir. Devleti toplumsal ilişkilerin aldığı, dolayısıyla toplumsal ilişkiler değiştikçe değişen ve dönüşen bir biçim olarak görmek yerine, bir 'fikir', bir 'gelenek' olarak gören; bu biçimin belirli bir tarihsel dönemde ve belirli toplumsal ilişkilerin etkisiyle kazandığı kimi özellikleri dondurarak, geriye ve/veya ileriye projekte eden ve böylece değişmez, katı bir devlet geleneği tasvirine ulaşan böyle bir yaklaşım, tarihsel materyalizmle taban tabana zıttır. Elbette Yediyüz'de, devlet geleneğine ilişkin tartışılan noktaları toplumsal sınıf ilişkileri bağlamına oturtma girişimleri vardır. Ne var ki, Başkaya'nın bu kitapta devlet geleneği tartışması içerisinde liberal/sol liberal yaklaşımlarla paylaştığı metodolojik eğilimler, bu girişimlerin başarısız olmasına yol açmaktadır. Başkaya, gerek Osmanlı toplumsal formasyonunun genel özelliklerini, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış sürecini, gerekse de 'devlet geleneği' kavramı çerçevesinde ele alınabilecek, 'siyasette asker vesayeti', 'otoriter devlet', 'resmi ideoloji' gibi konuların kitabın pek çok yerinde zikrettiği sınıf ilişkileriyle ilişkilendirmekte başarılı olamamaktadır. Bu ise onun, sınıf ilişkilerine hiç dokunmadan, devlet biçimindeki değişiklikleri toplumsal bağlamına oturtmadan, ülkede görülen hemen hemen tüm olumsuzlukları gönül rahatlığıyla 'ne idüğü belirsiz', tarihsiz bir devlet

geleneğine izafe eden liberal/sol liberal perspektifi -istemeden de olsa-yeniden üretmesine yol açmaktadır. İşte ancak bu bağlamda Başkaya'nın, tarihçi Roderic H. Davison'dan aktardığı şu sözlere nasıl olup da katılabildiği anlaşılabilir: "Türkiye'de uzun yılların devlet geleneği; fikir planında Tanzimat ve pratik (uygulama) planında İttihat ve Terakki zihniyeti ile şekillenen, Cumhuriyet ile de kökleşen biçimiyle (günümüzdeki toplumsal ve siyasal sorunlara kaynaklık eder şekilde) değişmeyen bir yapılanma ve tarihsel sürekliliğin neticesi olarak siyasal bir süreklilik arz etmiştir. Bu süreklilik ise, Türkiye'de demokratikleşmenin önündeki en temel sorun ve en temel engeldir" (Baskaya, 1999: 314).

2. Üretim Tarzı Tartışmaları

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hakim üretim tarzına ilişkin tezler, kitabın kilit noktalarından birini oluşturuyor. Başkaya bu bağlamda özellikle 1960'lar ve 70'lerde epeyi popüler olan, esasen akademik bir tartışma olsa da sık sık siyasal vurgularla harmanlanan, daha sonra ise iyice gözden düşen, hatta küçümsenen, Osmanlı toplumunun feodal bir üretim tarzına mı yoksa Asya Tipi Üretim Tarzına (ATÜT) mı denk düştüğünün sorgulandığı tartışmayı yorumluyor. Başkaya, bu tartışmada Osmanlı'nın feodal bir toplum olduğunu söylemiş olanları çok ağır biçimde eleştiriyor. Ona göre böyle bir yaklaşımı savunanlar, "Avrupa-merkezli ve stalinist geleneğe uygun" (1999:66) davranmakta ve "Osmanlı toplum yapısını Sovyetler Birliği'nde oluşturulan 'resmi' tarihe' (sic.) uydurmak için çaba" (1999:67) harcamaktaydılar. Bu tartışmanın çoğu zaman siyasal kaygılarla iç içe geçmiş halde yürütüldüğünü yukarıda zikretmiştim. Ne var ki Başkaya'nın Osmanlı toplumunun feodal olduğunu savunanlar hakkında daha baştan böyle değerlendirmelerde bulunması, bu modeli kuramsal bağlamına yerleştirmesini ve hakkıyla değerlendirmesini engellemektedir.

Tartışmanın diğer tarafına, yani ATÜT modeline gelince, Başkaya bu modeli de, eleştirilerini fazla temellendirmemekle birlikte, benimsemiyor görünmektedir. Başkaya Osmanlı toplumunu "haraççı ya da haraca dayalı" üretim tarzının bir örneği olarak görürken, Samir Amin'den (1991) yola çıkarak bu üretim tarzının feodaliteyi de kapsadığını, yani feodalitenin bu üretim tarzının bir versiyonu olduğunu ileri sürmektedir (1999:69). Öte yandan Başkaya, Osmanlı toplumsal formasyonuna 'vergisel üretim tarzı'nı yakıştıran Şevket Pamuk'a, yalnızca pre-kapitalist toplumlara uygun düşen kavramın 'vergi' değil 'haraç' olduğu gerekçeyle itiraz etmektedir. Ne var ki, Başkaya'nın alıntı yaptığı kitabında Pamuk, feodalizmi de kapsayan bir vergisel (haraççı) üretim tarzından çok farklı bir şeyden bahsediyor. Aslında Pamuk, ATÜT'ün temel varsayımlarını benimsemekte (1997:19) ve bu modele ancak "köy topluluklarının kendi kendine yeterliliği ve toprakta devlet mülkiyetinin ardındaki neden

olarak devletin sulama gibi büyük çaplı altyapı projelerine girişmesi zorunluluğu" (1997:20) gibi, Asya toplumlarının pek çoğunda görülmeyen faktörler için içine girince karşı çıkmaktadır. Zaten Pamuk'un feodalizm kavramına yaklaşımı da gösteriyor ki (1997:18), kendisi vergisel (haraççı) üretim tarzını feodalizme açık bir karşıtlık içinde tanımlamakta, diğer noktaların yanısıra, bir yanda güçlü ve merkezi devlet, diğer yanda güçsüz devlet ve güçlü derebeyleri mukayesesi de bu karşıtlığın temelini oluşturmaktadır. O zaman Pamuk'un Osmanlı toplumsal formasyonu için ATÜT yerine vergisel üretim tarzını uygun görmesi, fazlasıyla yıpranmış bir kavramı özüne ve temel varsayımlarının çoğuna dokunmadan bir başka kavramla değiştirerek yapılan retorik (kuramsal değil) bir manevradır. İşte Başkaya, Pamuk'un kullandığı haliyle, yani feodalizmle karşıtlık içinde tanımlanan ve Batı-dışı toplumlara özgü olan vergisel (haraççı) üretim tarzı kavramını, Amin'in (1991) kullandığı, Batı Avrupa toplumlarını da bir şekilde içeren ve temel varsayımları itibarıyla ATÜT'den hayli farklı olan *vergisel/haraççı/haraçlı/tributaire/tributary* üretim tarzı kavramıyla kanştırmaktadır. Altı çizilmesi gereken şey, bu kanştırmanın tesadüfi olmadığıdır. Pamuk'un ATÜT'ün yerine haraçlı üretim tarzını koymasının Başkaya'yı rahatsız etmemesinin sebebi, Başkaya'nın da ATÜT'ün öncüllerinin ve temel iddialarının büyük çoğunluğunu benimsemesidir.

Şöyle ki, Başkaya kitabın pek çok yerinde Osmanlı toplumsal formasyonunu ya da devlet yapısını bir tipolojiye yerleştirirken, ATÜT'ün arkasındaki en temel varsayım olan 'Doğu toplumlarının kendine özgülüğü' iddiasını yeniden üretmektedir: "Oysa Osmanlı İmparatorluğu, köklü bir üretim tarzları ve sosyal formasyonlar ailesi olan, haraca dayalı klasik 'Doğu' toplumsal kuruluşlarının bir devamı, değilse onun bir versiyonu ya da son örneğiymi" (1999:69); veya "Osmanlı toplumsal formasyonu... haraççı (*tribüter*) veya haraca dayalı üretim tarzına (kadim doğu formasyonları) mensuptu" (1999:97). Burada, Başkaya'nın temellendirmeden de olsa dile getirdiği, feodalizmin haraçlı üretim tarzına dahil edilebileceği tezinin ne denli geri planda kaldığına dikkat etmek gerekir. Hele şu alıntı tüm kuşkuları gidermektedir: "Osmanlı İmparatorluğu'nun da dahil olduğu haraca dayalı sosyal formasyonların ayırt edici karakteri şöyle özetlenebilir: Bir kere kural olarak toprakta özel mülkiyet yoktur (...) Toprak bir dinasti (hanedanlık) tarafından tasarruf edilmektedir (...) Egemen sınıf, aynı zamanda politik sınıftır...Belirleyici olan kerte, ekonomik değil siyasaldır. Dolayısıyla zenginliğe ve servete giden yol, siyasi gücü elinde bulundurmadan geçer" (Baskaya, 1999: 70). Tüm bunlar açıkça göstermektedir ki, Başkaya'nın haraçlı üretim tarzı kavramı sadece 'kadim doğu toplumları'na aittir.

Zaten Başkaya'nın feodalizme yaklaşımı da ATÜT modelini benimseyenlerin yaklaşımıyla tümüyle örtüşmektedir: "Oysa, 'merkezi' ve 'feo-

dalite' kavramlarını yan yana getirmek, asla uygun olmadığı gibi, feodalite zaten merkezîyetçiliğin yadsınmasıdır..." (1999: 68). Feodal üretim tarzını veya feodalizmi adem-i merkezîyetçilikle, güçlü derebeyleri karşısında zayıf bir merkezi devletin bulunmasıyla özdeşleştirme eğiliminin ciddi sorunları vardır. Öncelikle, bu tür bir feodalizm anlayışı metodolojik olarak fazlasıyla sorunludur; somut bir tarihsel deneyimi alıp, bu deneyimin tüm özelliklerinin doğrudan doğruya üretim tarzı kavramına aktarmaktadır ve dolayısıyla açıkça empiristtir (Berktaş, 1989:294). Dahası, feodalizm kavramı yalnızca Avrupa toplumlarının somut tarihsel deneyimi çerçevesinde tanımlanınca, elbette bunun doğal mantıksal sonucu, yalnızca Avrupa toplumlarının feodal sayılabileceğidir ki, bu da döngüsel ve totolojik bir akıl yürütmedir.

Bu tür bir feodalizm anlayışı aynı zamanda, feodalizm tanımına dahil ettiği unsurları Batı Avrupa toplumlarına özgü olarak görür, Ortaçağ Avrupasının kurumlarını ve toplumsal yapısını; ayrıca bu kurumlar ve yapının yerlerini kapitalist kurumlar ve toplumsal yapıya bırakmasını, yani 'feodalizmden kapitalizme geçişi' kendine özgü ve eşsiz addeder⁽²⁾. Her ne kadar Başkaya kitabında pek çok kesimi Avrupa-merkezli olmakla suçluyorsa da, öyle görünüyor ki asıl Avrupa-merkezli olan Başkaya'nın savunduğu bu feodalizm kavrayışıdır.

Hem ATÜT kavramının, hem de ATÜT'le aynı kuramsal çerçeveden üretilen haraçlı üretim tarzı kavramının beraberinde getirdiği sakıncaları taşımayan bir kuramsal model John Haldon'da (1993) bulunabilir. Haldon feodalizmi kapitalizm öncesi toplumsal formasyonların Batı Avrupa'da aldığı bir biçim olarak değil de, "sınıflı toplumlardaki temel ve evrensel kapitalizm öncesi üretim tarzı olarak" (1993:64) görür. Böyle olunca da feodalizm kavramı, Batı Avrupa toplumlarının özgül tarihsel deneyiminden türetilmiş bir toplumsal formasyon biçimi olmaktan çıkar, diğer toplumların tarihsel gelişimini de analiz etmemizi kolaylaştıracak kuramsal bir gereç haline gelir. Böyle bir çerçeveden bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun üretim tarzının feodal olduğunu söylemek mümkündür; ayrıca bunu yapmak Osmanlı toplumsal formasyonu ile diğer toplumsal formasyonlar arasındaki farkları göz ardı etmeyi gerektirmez. Ancak bu noktada Haldon'ın önerisi, feodalizm terimi Batı Avrupa toplumlarıyla büyük ölçüde özdeşleştiği için, bu semantik kargaşadan kaçınmak ve 'feodal' ve 'feodalizm' terimlerini üretim ilişkilerine herhangi bir gönderme yapmadan kullanan Marksist olmayan Ortaçağ tarihçileriyle Marksistler arasındaki farkın gözden kaybolmasını engellemek amacıyla, feodal üretim tarzı yerine haraçlı (tributary) üretim tarzı kavramının kullanılmasıdır (1993:67). Burada tekrar vurgulanması gereken nokta, Haldon'un anladığı şekliyle haraçlı üretim tarzı modeli-

nin, kavramı Doğu toplumsal formasyonları için kullanan Başkaya'nın haraçlı üretim tarzı modelinden tümüyle farklı olduğudur.

3. Süreklilik-Kopuş Tartışmaları

Başkaya, Yediyüz'de, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişe ilişkin tarihsel literatürün belki de en önemli ögesi olan süreklilik-kopuş tartışmalarına, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılları ile Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi arasında mutlak bir süreklilik teşhis ederek katılıyor. Aslında, Başkaya'nın birinci bölümde ele aldığımız hedefleri açısından bakıldığında, bu durum hiç de şaşırtıcı değildir. Kitabın altında yatan temel çabanın, Cumhuriyet döneminde var olan kimi olumsuz kurum, uygulama ve ideolojik formülasyonların, Osmanlı dönemindeki köklerini bulmak olduğunu söylemiştim; bu çaba ancak Başkaya'nın süreklilik-kopuş tartışmalarında süreklilik lehine taraf almasıyla, yani bu çabasını Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanan bir süreklilik bağlamına oturtmasıyla anlamlı olmaktadır. Bu noktada süreklilik-kopuş tartışmasına girmek çok doğru olmayacaktır; ancak Başkaya'nın kendi savunduğu süreklilik görüşünü temellendirdiği kuramsal yaklaşımı ele almak ve eleştirmek niyetindeyim.

Başkaya'nın Osmanlı'nın özellikle son iki yüzyılını ve Cumhuriyet dönemine geçişi analiz ederken yaptığı süreklilik vurgusu kuramsal olarak, bağımlılık kuramının aşırı bir yorumuna dayanmaktadır. Başkaya, bu dönemi ele alan pek çok sosyal bilimcinin dönemi yorumlarken kullandığı 'ilerleme', 'yenilik', 'reform' gibi kavramlara ilişkin haklı bir kuşkuçuluğa sahiptir. Tarihsel materyalist bir araştırmacının, modernleşme kuramcılarının bu dönemi tasvir etmek amacıyla bu kavramlara yüklediği anlamları benimsemesi düşünülemez. Ne var ki, Başkaya'nın bu eleştirel yaklaşımdan yola çıkarak yaptığı şey de çok anlamlı değildir. Başkaya için bu dönemde vuku bulan her şey, Batı'nın siyasi-ekonomik çıkarlarının Osmanlı toprakları üzerinde tesis edilmesinden (sömürgeleşme) ve ülkeyi yöneten siyasal elitin bu süreçten en fazla kişisel çıkar sağlama çabasından (*kompradorlaşma*) ibarettir. Bu tezi ayırtırsak eğer, Başkaya tarihsel literatürde 'modernleşme' olarak anılan bu süreçteki tüm temel gelişmeleri, 'dış dinamikler'e, yani Avrupa kapitalizminin etkisine bağlamaktadır:

Geleneksel yapının dönüşümü, sosyal formasyonun kendi olağan evriminin ve iç çelişkilerinin diyalektiği ve sıçraması sonucunda ortaya çıkmamıştır. Geleneksel yapı, kendi dinamiğiyle bir üst-aşamaya geçmek yerine, Avrupa'nın batısında ortaya çıkan kapitalist üretim tarzının imparatorluğu etkisi altına almasının sonucunda dönüşüme uğramıştır ki, bu süreci tanımlamaya uygun düşen kavram yenileşmek değil, sömürgeleşmektir." (1999:193).

Başkaya, bir yerde, ortaya çıkan sorunlar ve güçlüklerin iç ve dış kökenli nedenlerin diyalektik bütünlüğü olarak tezahür ettiğini teslim etse de (1999:237), bu söylediği, analizinde herhangi bir karşılık bulmamaktadır, yani onun analizinde iç ve dış faktörlerin karşılıklı etkileşimine gerçek anlamıyla yer verildiğini söylemek zordur.

Başkaya'nın süreklilik tezinin diğer bir özelliği de, ele aldığı dönemde gerçekleşen ve geleneksel olarak 'reform', 'yenilik' vs. olarak anılan bütün gelişmeleri, salt kendi çıkarını düşünen bir yönetici elitin planladığı şeyler olarak görmesidir. İlginç olan şey, Başkaya'nın bu konuda, geleneksel toplumların modernleşmesinin yegane aktörleri olarak o toplumun elitlerini gören ve diğer toplumsal kesimleri analizin dışında bırakan modernleşme kuramcılarının temel bir varsayımını paylaşıyor oluşudur. Hem Başkaya hem de modernleşme kuramcılar bu sürecin öznelere elitler olarak görünürken, aralarındaki fark Başkaya'nın bu süreci 'sömürgeleşme-kompradorlaşma' olarak görüp olumsuzlaması, modernleşme kuramcılarının ise modernleşme ismini vererek olumlamalarıdır.

Başkaya'nın Avrupa-merkezli diyerek eleştirdiği sosyal bilimcilerle paylaştığı diğer bir özellik, süreklilik tezini savunurken Osmanlı-Türkiye toplumsal formasyonunu, Batı toplumlarının deneyiminden yola çıkılarak oluşturulmuş ideal-tipleri temel alarak değerlendirmesidir. Örneğin Başkaya, "Osmanlı'dan biçimsel bir 'ulus-devlet' çıkartılmış olsa da, 'ulus-devlet' uygun bir ekonomik temel üzerine oturmadığı için, görüntü olarak 'ulus-devlet'e benzese de içi boş bir kabuktur. Osmanlı'nın sadece dış görünüşü değişmiş bir versiyonuydu" (1999: 299) derken, Batı'ya bakarak oluşturulmuş ve aslında Batı'nın deneyimine ne kadar uyduğu da tartışılabilir olan ideal-tip bir ulus-devletten yola çıkmaktadır. Bu da Başkaya'nın imparatorluğun son dönemlerinde başlayan ve Cumhuriyetle birlikte de devam eden, ülke nüfusunun Türkleşmesi, milliyetçi ideolojinin güç kazanması, kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşması, sermaye sahiplerinin etnik kompozisyonunun değişmesi gibi gelişmeleri gözden kaçırmasına yol açar. Aynı şekilde, Osmanlı-Türk deneyimini eleştirirken kullandığı modernite (Başkaya, 1999: 324,326) ve kapitalist toplum (1999:339) modelleri de gerçek bir karşılığı olup olmadığı ve Avrupa-merkezlilikten ne denli koptuğu hayli tartışmalı olan modellerdir.

Bu bölümde söylediklerimi toparlamak gerekirse; Başkaya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılları ve Cumhuriyete geçiş tartışılırken ön plana çıkan 'yenilik', 'reform', 'ilerleme', 'devrim' gibi kavramlara eleştirel yaklaşması meşrurken, bu denli uzun bir zaman diliminde gerçekleşen her şeyi sömürgeleşme-kompradorlaşma kavram çiftinin çerçevesi içinde analiz etmeye çalışmasının o derece meşru olduğunu söylemek zordur. Başkaya'nın bu dönemde gerçekleşen kimi uygulamaların belirli toplumsal talepleri yansıtmış olabileceğini -en azından kuramsal

olarak- kabul etmemesi önemli bir eksiklik. Örneğin onun 1908 Devrimi'ni yalnızca sömürgeleşme-kompradorlaşma oyunundaki yeni bir perde olarak gören yaklaşımı, bu devrim sonrasında gerçekleşen yoğun işçi grevlerini açıklamaktan uzaktır. Onun benimsediği pespektiften, 1908 grevlerine ilişkin getirilebilecek tek açıklama, belki de, bu grevlerin 1908 Devrimi'nin gerçekten özgürlük getirdiğine inanan saf işçilerin beyhude çabalarından ibaret olduğudur. Modernleşmenin toplumsal öznelerini salt elitlerle sınırlayan modernleşme kuramına pek yakışacak olan bu tarz değerlendirmelerin, tarihsel materyalist bir perspektif için anlamlı olması mümkün değildir. Aynı şekilde, bu dönemde Osmanlı toplumsal formasyonunun kapitalist dünya ekonomisiyle eklemlendiğini kabul etmek, iç toplumsal dinamikleri, çeşitli toplumsal kesimlerin çatışmalarının yarattığı sonuçları, belirli toplumsal talepler dile getirilirken bunlardan bazılarının siyasal olarak yankı bulup bazılarının bulmamasının getirdiklerini vs. göz ardı etmeyi gerektirir mi? Başkaya'nın ele aldığı bu dönem, sadece sömürgeleşme-kompradorlaşma kavramlarıyla karşılanamayacak kadar karmaşık pek çok sürecin yaşandığı bir dönemdir, ve çok daha inceltilmiş, daha çok yönlü ve farklı etmenleri için içine katabilecek bir analizi gerektirmektedir.

Notlar

1 Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna ilişkin mevcut kaynaklar hem sayıca yetersiz hem de fazlasıyla sorunludur. Dolayısıyla kuruluş dönemine dair pek çok başka konunun yanı sıra, kuruluş tarihiyle ilgili olarak da sağlıklı bir şeyler söylemek zordur. Konuyla ilgili kapsayıcı bir değerlendirme için bkz. Özer ve Öz (2000) *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Kuruluş Dönemi Üzerine Tartışmalar*, Ankara: İmge.

2 Hem Weberci hem de Marksist sosyal bilimciler arasında taraftarları bulunan bu 'Batı'nın eşsizliği' tezinin iyi ve kapsamlı bir eleştirisi için bkz. Hirst, 1975.

Kaynakça

- Amin, S. (1991) *Eşitsiz Gelişme. Çevre Kapitalizmi Toplumsal Kuruluşları Üzerine Deneme*, İstanbul: Arba.
- Başkaya, Fikret (1999) *Yediyüz. Osmanlı Beyliğinden 28 Şubat'a: Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi*, Ankara: Ütopya.
- Berktaş, H. (1989) *Kabileden Feodalizme*, İstanbul: Kaynak.
- Haldon, J. (1993) *The State and the Tributary Mode of Production*, London: Verso.
- Hirst, P. (1975) "The Uniqueness of the West", *Economy and Society* 4(4).
- Imber, C. (1997) "Osman Gazi Efsanesi", Zachariadou, E.A. (der.) *Osmanlı Beyliği*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1997) *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1550-1914*, İstanbul: Gerçek.